

## Szocializáció és társadalmi integrációs egységek a rézkorban

### Szakmai zárójelentés

NKFI 125780

A projekt keretében 2017. június 1. és augusztus 31. között három hónapot töltöttem a bécsi Institut für Orientalische und Europäische Archäologie, Österreichische Akademie der Wissenschaften-ben a Dr. Katharina Rebay-Salisbury vezette ERC Starting Grant kutatócsoportnál.

#### *ERC Starting Grant pályázat előkészítése*

A Bécsben töltött három hónap alatt lehetőségem volt arra, hogy betekintést nyerjek egy ERC Starting Grant projekt sikeres működésébe. Részt vettem a projekt meetingeken, ami egy ilyen nagyméretű projekt esetében mind a szakmai, mind adminisztratív működtetés szempontjából igen hasznos volt. Rendszeresen tartottam a kapcsolatot Dr. Katharina Rebay-Salisbury-vel, akitől számos hasznos tanácsot kaptam egy sikeres ERC Starting Grant pályázat előkészítéséhez. Ezeknek a megbeszéléseknek kiemelt jelentőséget tulajdonítok, mivel mindezülig Magyarországon nem volt sikeres pályázat a régészettudomány területéről.

A személyes beszélgetéseken kívül lehetőségem volt részt venni az *FFG Academy: Writing a competitive ERC Grant Proposal* című tréningjén (július 11-én), ahol a sikeres pályázatírást érintő tanácsokon kívül korábbi nyertes pályázatokba is betekintést nyerhettünk.

A pályázatban vállalt kötelezettségeimnek megfelelően benyújtottam az ERC Starting Grant 2018 kiírásra saját pályázatomat *Lifelong learning in prehistory: teaching and learning strategies from the 6<sup>th</sup> to 4<sup>th</sup> Millennium BC in Central Europe (3Lip)* címmel.

#### *Szocializáció és társadalmi integrációs egységek a rézkorban*

A három hónapos ösztöndíj során megvalósított kutatás célja olyan multidiszciplináris metodológia kidolgozása volt, amellyel lokális szinten, a régészeti lelőhelyek szintjén vizsgálhatók a tanítási/tanulási folyamatok. Ezt a kidolgozott módszertant a benyújtott ERC Starting Grant pályázatba integráltuk.

A tanulási/tanítási folyamatok elsősorban interperszonális kapcsolatok, ezért az egyénből és az egyén kapcsolataiból kiindulva érthetjük meg. Egyetlen közösség sem homogén, tagjai nemcsak életkor és nem, hanem egyéni képességek és rang szerint is különböztek. A tanítási stratégiák eltérőek lehettek a tanuló életkora alapján, a tudás átadása korlátozódhatott egy-egy nemre vagy rang szerinti csoportra. Ezek régészetileg multidiszciplináris megközelítéssel kutathatók, a biorégészet (antropológia, genetika, stroncium izotóp vizsgálatok) és az anyagi kultúra *chaîne opératoire* megközelítésű technológiai vizsgálatával. Az eltérő egyéni képesség nyomai azonosíthatók a tárgyakon.

A közösségi szint vizsgálatát gyakran figyelmen kívül hagyták a korábbi régészeti kutatásokban és elsősorban az interperszonális szintre koncentráltak vagy a régészeti kultúrákat tekintették analitikai egységnek. Jóllehet ennek a szintnek kiemelt jelentősége van, mivel az ezen a szinten működő szocializáció kulturálisan meghatározott szabályokat, normákat és értékeket közvetít. A szocializáción keresztül megszerzett tudás többsége nem személyes tudás (Crown 1999; Barth 2002).

Az információ átadása általában szoros genetikai vagy szociális kapcsolatban lévő egyének között történik (d'Errico & Banks 2015). Éppen ezért ezen a kutatási szinten a régészeti genetikai vizsgálatoknak kulcsszerepe van a rokonsági kapcsolatok meghatározásában. Az emberi mobilitás és a más közösségekkel fenntartott potenciális exogám kapcsolatok szerepe ezekben a folyamatokban stroncium izotóp vizsgálatokkal kutathatók.

A tradicionális közösségek esetében a gyerekek nevelésében és szocializációjában gyakran nemcsak szüleik, hanem a tágabb közösség tagjai is részt vesznek (Wilkie 2003). A szocializáció, a társadalmi együttélés szabályainak, normáinak megtanulása elsősorban a családi vagy háztartási egységben történik. Ennek folyamán a gyermekek hosszú éveken keresztül elsajátítják mindazokat a tudásokat, melyek a közösségbe való integrálásukhoz, életben maradásukhoz és a nemüknek, életkoruknak, szociális státuszuknak megfelelő viselkedés elsajátításához szükséges. A szocializáció során kerülnek átadásra a kultúra gender-specifikus elemei, melyek a temetkezések alapján a nemmel összefüggő rítuselemek, viselet, tárgyhasználat elemzésével foghatók meg. Az antropológiailag meghatározott életkor és a temetkezési rítus elemeinek összefüggése kapcsán megvizsgáltuk azt, hogy van-e valamilyen összefüggés az elhunyt életkora és a temetkezési rítus egyes elemei között; ezek között találunk-e olyat, mely összefüggésbe hozható az egyes életszakaszokhoz kapcsolódó tanítással, tanulással.

A gyerekek szocializációja után a házasság utáni újra-szocializáció hasonló és hasonlóan lényeges folyamat, amit régészetileg még kevésbé ismerünk (Dietler & Herbich 1998; Herbich & Dietler 2008). Ezért van jelentősége a szociális integrációs egységek kutatásának (Sillar 1994; Park 1998; Greenfield 2000), amit a háztartási egységek azonosításán és a temetkezések komplex elemzésén keresztül valósíthatunk meg.

Esettanulmányként két, egykorú rézkori temető – Tiszapolgár-Basatanya (Bognár-Kutzián 1963) és Rákóczifalva-Bagi föld 1/c. lelőhely (Csányi et al. 2010) – alapján az eltemetettek közti szociális kapcsolatokat és a potenciális társadalmi integrációs egységeket vizsgáltuk. Választásunk azért esett e két lelőhelyre, mivel ezekről voltak hozzáférhetőek már olyan adatok illetve vannak folyamatban olyan vizsgálatok, melyek kulcsfontosságúak kutatásunk szempontjából.

A temetőben a biorégészeti adatok, az anyagi kultúra elemzése és a temetkezési szokások egyes elemeinek összevetése alapján olyan ismétlődő mintázatokat kerestünk, melyek nincsenek összefüggésben az elhunyt nemével és életkorával.

Első lépés a régészeti adatok pontos térbeli és időbeli rögzítése volt. Ennek érdekében a projekt első felében elkészítettük a temetők GIS alapú adatbázisát, valamint statisztikai elemzéshez szükséges adatbázisát, melyekben a temetkezések elemzésünk számára fontos adatait egységes

szempontok alapján rögzítettük. Mindkét temető teljes mértékben feltárt, csupán néhány sír korábbi pusztulásával kell számolnunk. Továbbá ahhoz, hogy a szocializáció folyamatát vizsgálhassuk, AMS mérésekkel jól keltezett lelőhelyekre van szükség. Ez is indokolta lelőhelyválasztásunkat. Figyelembe véve a Basatanyán és Rákóczifalván feltárt sírok számát (154 illetve 79 temetkezés), valamint a radiokarbon mérések Bayes-modellezése alapján becsült időszakot (300 (68,2%) 510 illetve 60 (68,2%) 200 év), amelyen keresztül használatban voltak a temetők (Csányi et al. 2010; Raczky & Siklósi 2013), feltételeztük, hogy a két temetőbe hasonló szempontok szerint, hasonló társadalmi struktúrában élő közösségek temetkeztek.

Ezt a feltevést alátámasztja a temetők részben hasonló demográfiai összetétele is (Bognár-Kutzián 1963; Zoffmann 2015). A felnőtt férfiak aránya mindkét temetőben kissé meghaladja a felnőtt nők arányát, ami hasonló struktúrára utal, azonban a gyermekek temetőn belüli arányában jelentősebb különbségek vannak. Míg a basatanyai temetőben a sírok 19,9%-ába gyermekeket temettek el, addig a rákóczifalvi temetőben csak 8,9% volt az arányuk. A két temető demográfiai összetételének összehasonlítását jelentősen nehezíti az, hogy a csontok rendkívül rossz megtartása miatt a rákóczifalvi temetkezések 20,3%-a esetében nem lehetett az egyén nemét és/vagy életkorát meghatározni (Zoffmann 2015).

Mindkét temető belső szerkezetére jellemző, hogy a sírok nagyjából észak-déli, északkelet-délnyugati irányú, kissé rendezetlen sorokat alkotnak, melyek között a szuperpozíció rendkívül ritka. Ez arra utal, hogy a temető használatának teljes ideje alatt ismerték és tiszteletben tartották a korábbi temetkezések helyét.

A basatanyai temetkezések genetikai vizsgálatai folyamatban vannak, az első eredmények kiértékelés alatt állnak. Ezek lényeges további információval szolgálnak majd a temetőben eltemetettek közti rokonsági kapcsolatok vizsgálatához. Ez a módszer a régészetben régóta vitatott kérdés megoldásához járulhat majd hozzá. Ugyanis a rokonsági kapcsolatok temetkezéseken keresztüli vizsgálatával többen próbálkoztak, azonban szociálintropológusok figyelmeztettek arra, hogy a leszármazás és a lakóhelyválasztás szabályai gyakran nem olyan tiszták és nem olyan világosan kerülnek kifejezésre, megjelenítésre, ahogyan azt a régészeti kutatásokban feltételezik (Allen & Richardson 1971). A kérdést tovább bonyolítja a rokonsági rendszerek antropológiából is ismert hihetetlen változatossága (Parker Pearson 1999).

A rokonsági kapcsolatokon túl további lényeges pont a holtak közössége és az élők közössége közti különbségtétel, vagyis az, hogy egy temetőt akár több település lakói is használhattak (Pader 1982). Ez a lehetőség régóta vita tárgyát képezi az alföldi rézkori temetők és az egykorú települések esetében. Habár ebben a kérdésben is sikerült előrelépést tenni, úgy véljük, hogy ettől a kapcsolattól függetlenül azok az egyének, akiket egy temetőbe temettek el, egy közösségnek tekinthetők.

Az antropológiai, genetikai vizsgálatok eredményeit a basatanyai temető esetében kiegészíthetjük a stroncium izotóp vizsgálatok eredményeivel (Giblin et al. 2013) és ezeket összevethetjük az anyagi kultúra mintázataival.

Az anyagi kultúra kutatása során a készítéstől a használaton keresztül a végső deponálásig igyekszünk követni a tárgyak útját. Ehhez járulnak hozzá a rákóczifalvi temető kerámiáján

végzett petrográfiai vizsgálatok (Kreiter & Pánczél 2015) illetve a réztárgyakon végzett archaeometallurgiai, ólomizotópos mérések.

#### *A statisztikai vizsgálatok eredményei*

Első lépésben egyváltozós, gyakorisági vizsgálatokat, majd keresztábra elemzéseket végeztünk a temetkezési szokás az elhunytak nemével és életkorával való összefüggésének feltárására. Ezek megerősítették a rézkor kutatásban régóta ismert összefüggéseket a férfiak és nők jobb illetve bal oldalra fektetése, valamint a gender-specifikus mellékletadási szokások között.

Ezt követően többváltozós statisztikai módszerekkel, klaszteranalízissel igyekeztünk szabályosságokat, csoportokat elkülöníteni a temetőn belül. Elsősorban olyan csoportokat kerestünk, melyek nem és életkor összetétele változatos. E tekintetben leginkább a kerámia elemzése volt célravezető.

A kerámia finom stilsztikai vizsgálata az egyik lehetséges módja annak, hogy az edények készítőin és a tárgyak használatán keresztül szociális kapcsolatokat vizsgáljunk. Ezért a kerámia főbb típusain belül vizsgáltuk az edények finom formai különbségeit és kerestük azokat az egymáshoz rendkívül hasonló formájú edényeket, melyeket akár egy kéz készíthetett. Másrészt kerestük azokat a jeleket, melyek eltérő kezűességre utalhatnak.

A főbb edénytípusokon belül a basatanyai temető sírjainak esetében rendkívül nagyfokú változatosságot tapasztaltunk. Ez arra utalhat, hogy a kulturális szabályokon – melyek meghatározták, hogy milyen edényeket használtak, készítettek és mik kerültek a sírba – túl, nagy valószínűséggel nem specializált fazekasok készítették az edényeket, hanem kisebb szociális egységekben, esetleg háztartási szinten mindenki magának készítette azokat. Ez a nagyfokú heterogenitás különösen szembeűnő a temető keleti részében, ahol alig néhány, egymáshoz hasonló edényt találtunk. Ezek térbeli elhelyezkedése is esetleges, többnyire nagyobb távolságra fekszenek egymástól. Ettől látványosan eltér a temető nyugati felének kerámiaanyaga, ahol a nagyfokú változatosság ellenére számos edényforma esetében tapasztaltuk azt, hogy az egymáshoz rendkívül hasonló edények egyazon sírsorban, gyakran egymás mellett helyezkedtek el. A leginkább hasonló edények több esetben egy sírból előkerült azonos típusok voltak. Ez felveti azt a lehetőséget, hogy a temető két része eltérő szerveződést tükröz, a temetkezések helyének megválasztása eltérő szabályokat követett.

Ezeket az eredményeket összevetettük a Sr izotóp vizsgálatok eredményeivel (Giblin et al. 2013) és azt találtuk, hogy egyetlen mobil életmódot folytató egyén sírjában sem voltak olyan edények, melyek formai hasonlóságuk alapján más sírokhoz kapcsolhatók lettek volna. Ugyanakkor a helyi környezetre jellemző Sr izotóp arányokkal jellemezhető sírok mellékletei számos más sírral összekapcsolhatók, több esetben nemcsak egy, hanem több edényforma alapján is.

A Rákóczi-falva-Bagi föld 1/c. lelőhelyen feltárt temető sírjaiban lévő edények formailag rendkívül heterogén képet mutatnak, sok az egyedi edény. Az aprólékos megfigyelés ellenére sem sikerült olyan edényeket találni, melyek megformálásuk alapján egy kéz termékei lehetnének. Ezt a vizsgálatot jelentősen korlátozta az, hogy az edények rendkívül rossz

állapotban láttak napvilágot, számos példány csak nem restaurálható, apró töredékekben maradt fenn. Ezzel szemben sikerült megfigyelni olyan edényeket, amelyek lényegesen gyengébb kivitelezésűek, akár rontott példányoknak tekinthetők. Vagyis a sírmellékletek alapján eltérő tudású, eltérő kézügyességű készítőkkal számolhatunk.

A rákóczi falvi temető, a szomszédos rézkori település és az egykorú, közeli 8. lelőhely anyagán végeztek kerámia petrográfiai vizsgálatokat (Kreiter & Pánczél 2015). Bár az alacsony mintaszám nem teszi lehetővé széleskörű következtetések levonását és további, nagyobb mintaszámú vizsgálatokra lenne szükség, témánk szempontjából a kutatás e kezdeti lépése is jelentős adalékokkal szolgált. A temető teljes területéről kerültek elő olyan edények, melyek anyaga a szomszédos 1/c. településen feltárt edények anyagával azonos. Ezen belül két fő csoport, a soványítás nélküli és a törtkerámiával soványított edények csoportja volt elkülöníthető, melyek elsősorban edénytípusokként különböztek. Meglepőbb az, hogy két sírban, melyek a temető keleti szélén voltak, olyan edények is előkerültek, amelyek anyaga a 8. lelőhelyen feltárt településével egyező. Ezek közül az egyik sírban mind az 1/c. településen, mind a 8. településen feltárt edények nyersanyaga megtalálható volt. Mindez megerősíti azt a korábbi feltevésünket, hogy a temetőt nemcsak a szomszédos település lakói használták. Így egyrészt a temető maga valószínűleg egy településnél nagyobb integrációt képvisel. Másrészt a feltárt edények petrográfiai vizsgálata alapján több edénykészítési hagyományt, többféle tudásátadást tükröz. Ahhoz, hogy ezt a rendszert jobban megértsük további kerámia-készítéstechnikai vizsgálatok szükségesek, melyek figyelembe veszik a nyersanyagválasztást, -előkészítést, megformálást és díszítést egyaránt.

Klaszteranalízis alkalmazásával mindkét temető esetében vizsgáltuk az edények eltérő kombinációit és azt, hogy ezek hol helyezkednek el a temetőn belül. Mindkét esetben azt találtuk, hogy az azonos vagy hasonló szettek tartalmazó sírok több esetben egymás közelében helyezkedtek el.

A többi melléklettípust – ékszereket, kő- és csonteszközöket, étel- (állatcsont) mellékleteket – vizsgálva azt találtuk, hogy ezek nagyon egységes szokást követnek, sírban való helyzetük egységes hagyományt tükröz. Mindezek a lelőhelyeken eltemetett közösség tagjainak közös tradícióit tükrözik és megerősítik azt, hogy a temetőt egy közösségnek, egy integrációs egységnek tekinthetjük.

Ugyanakkor a temetkezési szokásnak vannak olyan elemei, melyek különböznek a két temető között, ilyenek a vadkanagyar és sertésállkapocs sírba helyezésének szokása vagy az állatcsontok edényekbe helyezése a basatanyai temetőben, ami teljesen hiányzik Rákóczi falván.

Bár az ékszerek viselésének módja egységes volt, a rákóczi falvi réztárgyak vizsgálata alapján azok több forrásból származhattak és egyedileg készülhettek. Ezek alapján a közösség tagjainak szerteágazó kapcsolatrendszerét feltételezhetjük.

Összességében a pillanatnyilag rendelkezésre álló vizsgálatok és régészeti adatok alapján felvázolhattunk egy olyan multidiszciplináris rendszert, melyet szisztematikusan kiegészítve és mindkét lelőhelyen folytatva, több irányból is alátámasztva körvonalazhatóak lesznek a közösségen belüli integrációs egységek és tanulási/tanítási folyamatok. A nyertes ERC pályázat erre is lehetőséget nyújtana.

## *Irodalom*

- Allen, W. L. & Richardson, J. B. III 1971. The reconstruction of kinship from archaeological data: the concepts, the methods, and the feasibility. *American Antiquity* 36 (1971) 41-53.
- Barth, F. 2002. An Anthropology of Knowledge. *Current Anthropology* 43/1 (2002) 1-18.
- Bognár-Kutzián I. 1963. The Copper Age cemetery of Tiszapolgár-Basatanya. Budapest: *Archaeologia Hungarica* 42.
- Crown, P. L. 1999. Socialization in American Southwest Pottery Decoration. in: Skibo, J. M. & Feinman, G. M. (eds.): *Pottery and People. A Dynamic Interaction*. Salt Lake City 1999, 25-43.
- Csányi, M., Raczky, P., Tárnoki, J. 2010. Das kupferzeitliche Gräberfeld von Rákóczifalva-Bagi-föld in Ungarn. *Das Altertum* 55 (2010) 241–270.
- d’Errico, F. & Banks, W. E. 2015. The archaeology of teaching: a conceptual framework. *Cambridge Archaeological Journal* 25/4 (2015) 859-866.
- Dietler, M. & Herbich, I. 1998. *Habitus*, techniques, style: an integrated approach to the social understanding of material culture and boundaries. in: M. T. Stark (ed.): *The archaeology of social boundaries*. Washington – London 1998, 232-263.
- Giblin, J. I., Knudson, K. J., Bereczki, Zs., Pálfi, Gy. & Pap, I. 2013. Strontium isotope analysis and human mobility during the Neolithic and Copper Age: a case study from the Great Hungarian Plain. *Journal of Archaeological Science* 40 (2013) 227-239.
- Greenfield, P. 2000. Children, material culture and weaving. Historical change and developmental change. in: Sofaer Derevenski, J. (ed.): *Children and Material Culture*. London – New York 2000, 72-86.
- Herbich, I. & Dietler, M. 2008. The Long Arm of the Mother-in-Law. Learning, postmarital resocialization of women, and material culture style. in: Stark, M. T., Bowser, B. J. & Horne, L. (eds.): *Cultural Transmission and Material Culture. Breaking Down Boundaries*. The University of Arizona Press, Tucson 2008, 223-244.
- Kreiter A. & Pánczél P. 2015. Rákóczifalva 8. sz. telep és Rákóczifalva 1/C telep és temető kerámiáinak petrográfiai vizsgálata. Kutatási jelentés.
- McHugh, F. 1999. *Theoretical and Quantitative Approaches to the Study of Mortuary Practice*. BAR IS 785 (1999) Oxford.
- O’Shea, J. 1981. Social configurations and the archaeological study of mortuary practices: a case study. in: Chapman, R., Kinnes, I. & Randsborg, K. (eds.): *The Archaeology of Death*. Cambridge 1981, 39-52.
- Pader, E. J. 1982. *Symbolism, Social Relations and the Interpretations of Mortuary Remains*. BAS Supplementary Series 130.
- Park, R. W. 1998. Size counts: the miniature archaeology of childhood in Inuit societies. *Antiquity* 72 (1998) 269-81.
- Parker Pearson, M. 1999. *The Archaeology of Death and Burial*. Poenix Mill 1999.

Raczky, P. & Siklósi, Zs. 2013. Reconsideration of the Copper Age chronology of the eastern Carpathian Basin: a Bayesian approach. *Antiquity* 87(336) (2013) 555–573.

Sillar, B. 1994. Playing with God: cultural perceptions of children, play and miniatures in the Andes. *Archaeological Review from Cambridge* 13/2 (1994) 47-63.

Wilkie, L. A. 2003. *The Archaeology of Mothering*. New York.

K. Zoffmann, Zs. 2015. A Rákóczifalva-Bivaly-tó, Bagi fold I. lelőhelyen feltárt rézkori temető embertani adatai. *Anthropológiai Közlemények* 56 (2015) 27-42.